M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. V/23

Title: Tarka Bhasha Prakasha

V/23

In Complete

	Tarka	Bhasha Prakasha ~~Bagalā Sabarrana~~	Title
		(Garvardhan Misra)	Author
			Editor
			Year, Vols.
810			Publisher
V/23	Presented by Prof. V. R. Trivedi		Remarks

दर्कवाकौ तत्प्रधानो नयः शास्त्रं न्यायनयः तस्मिन्नित्यर्थः। यद्वा नीयते प्राप्यते विवक्षितोऽर्थो-
ऽनेनेति न्यायो युक्तिस्वरूपं तत्प्रधानो नयः शास्त्रं सन्तथोक्तस्तस्मिन्नित्यर्थः। श्रुतेनाध्ययनेने
त्यर्थः। हे-अ[illegible]न्वितहेतुकं संक्षिप्त[illegible] युक्तियथासात्वयाऽत्र प्रातर्कतायामेयोऽप्रकाश्य
ताद्रत्पन्नेराद्धान्वयः श्रुत एव नाविस्तृत विधेयांशो दोषः। अन्यथा संक्षिप्तयुक्त्यान्वितेति न
त्युक्तसमासाविधाने पूर्वपदार्थस्याप्राधान्यप्रसक्त्या विधेयांशतायाः संक्षिप्तयु
के अविस्तृतत्वं स्यात्। अलंसमुच्चयमत्र संक्षिप्तयुक्तेरेव विधेयांशत्वात्तायदा संक्षि
तायासौ युक्तं न्विता वासौ न तर्कतायां चेति विग्रहे संक्षिप्तपदस्य तार्पालेन विशेषणतान
नेवमपि संक्षेपस्य विशेषणतया प्राधान्यापत्तिरिति वाच्यं। एवं हि क्रियाविशेषणत्वे

पदेष्य प्राधान्यापत्तेः। तत्रैव नापि संक्षिप्तस्य विशेषणतया अप्राधान्यापत्तिरिति वाच्यं। एतदिति
वाच्यविशेषणत्वपदेष्य प्राधान्यापत्तेः। नचै[redacted]वं तत्पुरुष एवास्तु विशेषणत्वं विशेष्य[redacted]दिति
वाच्यं। राजपुरुषमानयेत्यत्र राज्ञ इव संक्षिप्तपुरुषे रूपलक्षणत्वापत्त्या त्वदुक्तप्रकारानुरू
पक्रियान्वयानावापत्तेः। क्रियाविशेषणत्वपक्षे युक्तिमात्रस्य वधानेसा[redacted]द्वादेवात्क्रियान्वया
त् कर्मधारयपदे च विशेषणस्य विशेष्यद्वारकस्य क्रियासंबंधस्याथादत्तत्वात् न्यायं दोषः
नचैवमपि विशेषणत्वरूपमप्राधान्यमागतमेवेति वाच्यं। एवमप्युक्ततेः। इदं क्रियानन्व
यरूपाप्राधान्यनिरासे तात्पर्यात्। यद्यपि घटरूपं पश्येत्यादिस्थले षष्ठ्यर्थपदार्थस्यापि क्रि २
यान्वयो बाधात्तावतादण्डिपुरुषमानयेत्यादिस्थले दंडस्यापि नान्वयो दंडस्योपलक्षणता

त्तत्यापि घटादिकरणविशेषणत्वापेक्षयासमानाधिकरणविशेषणत्वं न्याय्यमिति दिक्। अतएव
वसंक्षिप्तपुष्टिरितिवदुक्तौ लिः। अन्विताभिधानावकाशत्वादिदोषपरिहितेरुपास्तं। तत्पुरुषादेर्बोड
त्राध्यपेक्षया लघुत्वात्तस्वकपोलकल्पितशक्त्याप्रसिद्धतरशक्त्याघटत्वं कुत्र संक्लितः प्रेरावस्म
प्र॰ टी॰ ४ वत्यानुपपत्तिर्नयमप[redacted] नेउप्रकाश्यतद्व्यवोक्तिः। अन्यथाक्रियतद्व्यवोक्तिः स्यात्। अन्व
नेनमंगलेनानुष्ठिते। किंतेतः। शिष्टकर्तव्यताकरणेऽशिष्टत्वस्यात्। अन्यत्वं। तावतापि विघ्नप्रति
स्वकर्मणि प्रवृत्तावस्य विघ्नविरह एवस्यादित्यवधि। अशोच्यतो विघ्नं मंगलेनेन न कृतमेवेति कृषि॥
यद्वा। हननमपि न निबद्धमेवेति वा न दोषः। नहि तायो दोषावदो। निबंधाकरणे शिष्टत्वान्नपाया
तानाद्यः मंगलेनेस्तमेवेत्यत्र प्रमाणाभावात्। निबंधाभावे एव प्रमाणमिति चेत्। विघ्नो

मं ल वा ३१

हेतादौ व्यभिचाराज्ञानात्तत्रैव केन प्रमाणेन ज्ञातं मंगलं नेकत्तामिति चेत्। समाप्तिलैनैवानुमानेन
तदर्थं तत्रापि समाप्तिरेव लिंगं किं नो व्यतो समतमेव ज्ञेयं। ननु अन्वयव्यतिरेकव्यभिचारदर्
शनाभावात् कारणतायाः कार्यकारणतावग्रहो एवमेव न व्याप्तिग्रहस्तावता किंच निरूपपत्तिकं
कषेनं ननु अन्वयव्यतिरेकव्यभिचाराभ्यां किं। तत्र किं व्यभिचारस्तु रणेदशायामपि कारणता
ग्रहलं के उद्यतोसि व्यभिचारज्ञानमेव नास्ति तिचेत्तत किं नास्ति क्वानुष्ठितग्रंथसमाप्ति
न दृष्टवान् अस्मि दृष्टवानस्मि। मंगलव्यतिरेकं परं न पश्यामि। योग्यानुपलब्धिः किं ना
स्ति [redacted] ति क्वानुष्ठिकसाधारणमंगलमात्रे नास्त्येवात व्यानुष्ठिकमंगले किं प्रमाणं॥
समाप्तिरेवेति उत्तर दोषः किंच स्मारिते दोष एव नेति॥ नः अतः यतः कार्यकारणग्रहस्य

श्रुत्यादि निर्विघ्नसमाप्तिकामो मंगलमाचरेदित्यादिश्रुत्या लौकिकाविगीतशिष्टाचा
रत्वाद्यनुमितया वर्षं कारणतावेऽवगते कार्यतावच्छेदकसमाप्तित्वेन मंगलानुमानं अ
नुमितेश्च तस्मिन् व्यभिचाराग्रहात्कार्यकारणताग्रावगमस्त्वयेति किं नान्योन्याश्रयो
भवति। नेति मः कृतः यतः श्रुत्यैव प्रथमतः कारणत्वं बोध्यते न तु अनुमाने। बाधि
तार्थकं बोधयेत् इति चेत्तन्न। बाधास्तु वादेवानुनेव्यभिचारसंशयादितार्थसंशयेन
कथं स इति चेत्तन्न। अर्थव्यतिरेकनिश्चयेनैव यतो बाधः। इत्थं त्वर्थसंशय एव बाधास्ति॥
अस्तु ननु सप्रमाणप्रवृत्तिप्रतिबंधकः बोध्यसंदेहस्याप्रतिबंधकत्वात्। ननु तथाप्य
एवकादंबयादौ। नेति वदामः कृतो मंगलैर्यतः स्वसमसंख्या
न्वयव्यभिचारस्तादवस्थ्य

तस्तु १ लं

वच्छिन्नाविघ्नाएव नाशयंतोयावदाशंकं तदाचरणात्। नानध्यवसायोपि वस्तुमंगमेन स
मासौ हेतुः। अनिवारात्वानदिङ्मंतरायं मंगलं कर्मनिष्पत्तो हेतुः इदं मे समाप्य
तामितिकामनया मंगलस्य क्रियमाणत्वात्। तन्मूलत्वं तस्तु तेरपि आचारानुरोधे
नतथैव मंगलं निष्फलं समाप्तिफलकत्वबोधनात्। पुत्रेष्ट्यादौ सामान्यतः कामना
दे ५ श्रवणादि कपुत्र बाधे प्रत्युक्त कफलकल्पने तथा त्राप्ति। नन्वविघ्न
...नीयसमाप्तिं प्रति मंगलस्य कारणतात... व्यभिचारः इतिवाच्यं इष्टतावच्छेदक
रूपेण ज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वेन प्रवृत्तौ विघ्नरूप विशेषणानिश्चयेन तद्धितिः समाप्तेरनि
श्चयात् प्रवृत्त्यनुपपत्तिप्रसंगात्॥ किंच समाप्तौ किं विघ्नाविशेषणमुपलक्षणं वा। नाद्यः

विघ्नध्वान्वयिनायश्चायं तेतस्यैव विशेषणत्वं। नच समाप्तिमंगलयोर्जन्यजनकत्वावच्छेदकतया विशेषण...विघ्नध्वान्वयिवा विघ्नसंसर्ग
योर्निवर्त्यनिवर्त्तकत्वं वक्तुं शक्यते॥१

विघ्नं प्रतिकारणतापत्तेः यतः कार्यान्वयिनायद्वाय नेतस्यैव विशेषणत्वं। नद्वितीयः उपल
क्षतावच्छेदकाभावात्। न च समाप्तित्वमेवोपलक्षतावच्छेदकं तस्य घटादौ अपि समाप्तिग
तत्वेनातिप्रसक्तत्वात्। परमार्थतस्तु विघ्नसंसर्गाभाव एव तस्याहेतुः प्रतिबंधकाभावस्य
संसर्गाभावत्वेनैव रूपेण हेतुत्वात्। मंगलस्य तु पारिशिष्ये तेविघ्नो मे मा भूदिति कामनया
त्वात ५ क्रियमाणस्य गगनस्याध्वंसस्यैव फलं ध्वंसविशेषत्वेन वा कार्यता॥ ध्वंसे
३ विशेषः तु विशेषः तत्प्रतियोगिकत्वरूपो विघ्नतासिद्धा तत्पदवैयर्थ्यादिकं मन्तव्यं तत्रापि विम पारे
त्वबोधमिति दिक्॥ श्री॥ विषयप्रयोजनसंबंधाधिकारिणः तावत्शास्त्रादि विषय
कप्रवृत्त्यानुपयोगिनः तत्राधिकारी बालः एव बोधकः प्रमाणादि घटितस्त्रेणपरमर्षिणोक्ती
महे २

शास्त्रापवर्गयोः कार्यकारणभावलक्षणसंबंधं प्रसंगं प्रतिपाद्य प्रयोजनं योक्तवान्
[redacted]त्र सर्वेषां प्र[redacted]धान्यस्याविवक्षितत्वात् द्वन्द्वसमासः तत्पुरुषादिपरिग्रहे तु दनु-
पपत्तेः तत्पुरुषस्य परपदार्थप्रधानत्वात् । द्विवचनं तावयोरेव रूपं तावता बहुव्री-
हि कर्मधारयौ विरोधात् । प्रमाणेषु बहुवचनमन्योन्यानिरपेक्षत्वेन प्रमाणेषु त-
स्याविवक्षितत्वात् । प्रमेयेषु तु प्रत्येकं प्रमेयत्वेपि समुदायप[redacted]स्यैव साध्यत्वेन प्रमेयत्व-
विवक्षितमित्येकवचनं । आत्मादिप्रत्येकं तस्याप्यज्ञाने संसारता द्वेष्यात् । आत्मनः प्र-
धान्यत्वख्यापनार्थं वा [illegible] । न च प्रमाणेष्वेकवचनं व्याप्तिः । तत्राप्येकस्याज्ञाने निःश्रेयसा-
सिद्धेः अन्यथा तद्वैकल्यादन [redacted] न्यमासादयेत् । न च प्रमाणेषु विकल्पः द्वारभेदादिति ५

कृत्स्नं प्रमाणानां तत्त्वतो ज्ञेयत्वस्याविकलत्वेपि प्रमाणैकैकस्य प्रत्येकं पर्यवसितत्वात् । तथा
त्मादिसमुदाये प्रमेयातिव प्रत्यक्षादि समाकारे प्रमाणैकेन तापि ते मिलित्वा प्रमाया
जनना । अर्थ निर्देशमात्रस्य संशयेपि बहुवचनं । तयोर्निरपेक्षतया न्याये[redacted]
रस्तु पयोगित्वात् । प्रयोजने विशेषलक्षणानुसारेण द्विवचनं । दृष्टांतेपि विशेषलक्षणा-
२५ नुसारेण द्विवचनमेव । उदाहरणे परस्परानिरपेक्षत्वात् । अन्वयव्यतिरेकिणः प्रयोगेन
योरेकत्रानुचितत्वात् । अन्यथा अधिकनियमापत्तेः । [redacted] सि[redacted]द्धांतेपि स्वप्रयोजनेनैर-
पेक्षमेवेति बहुवचनं । अवयवानां संहत्यैकार्थप्रतिपादकत्वेपि प्रवीतरागयोर्नेदं सूचनो-
प बहुवचनं तर्कनिर्णययोरेकैकप्रयोजनत्वात् एकवचनं । वादजल्पवितंडानां तथैव द-

त्वात्मत्वादिकं स्वव्यापारे परस्परानिरपेक्षत्वात् कुर्वन्ति। अतएव निर्देशे यथापाठ
येनान्वय इति साध्यं तद्व्यापारो यदेव निर्देशे वचनेनैतदुपपादितं न प्रयोजनं। नंतदेवा
त्रापीति इत्यमित्यादि ग्रन्थेन तत्त्वावबोधादेरप्रसिद्धं॥ ॥ ... नादित्तितत्व
ज्ञापनेऽनेनेति तज्ज्ञानं शास्त्रेतरस्मादित्यर्थः तथा च शास्त्रतत्त्वगोचरज्ञानान्यो ज्ञा
पारिव्यापारस्ताबापन्नो न्योसमानाधिकरणं दुःखसमानकालीनेति तदुःखध्वंस
लक्षणो मोक्षः संध्यत इत्यत्र तात्पर्यं॥ व्यापारत्वं च तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनक
त्वं। तत्त्वं च यत्र यदस्ति तत्र तद्वा सामान्यतस्तु स्वाश्रयप्रतियोगिकोऽन्योन्याभा ८
[redacted] सामानाधिकरण्यधर्मी घटत्वं स्पत्वं एवं स्वपदस्य समतिव्याप्तिः

घा०

८ कृतपरत्वात् पटत्वादिकमादाय लक्षणं नेयं। एतादृशो धर्मः स्वाश्रये तत्त्वमतो न घटत्वे ८
स्य पटत्वस्ताबापत्तिरिति। आश्रयान्योन्याभावासमानाधिकरणत्वात्। असत्त्वं
स्यात् तद्वारणायेति। आश्रयपदमसंत्तव्वारणाय। अन्यथा सर्वस्यैव स्वान्योन्याभाव
समानाधिकरणत्वेन नासंभवो दुर्वारः स्यात्। प्रतियोगिपदमंतरेणापि गृहीतस्तु रूप
स्यवाच्यत्वेप धर्मस्य प्रतियोग्यनुयोगिसंबंधत्वे शेषे विधानाभावात् घटादौ घटान्योन्या
भावो न घटत्वादेः समानाधिकरणत्वादसंभवः स्यात् तद्वारणाय। अन्योन्याभावेति॥
असमानाधिकरणत्वं तदधिकरणानधिकरणत्वं विवक्षितमतो ज्ञेयत्वाद्यधिक
रणघटान्योन्याभाववत्पटादौ ज्ञेयत्वादेति विद्यमानत्वान्नातिव्याप्तिः। एवं चैक

स्य त्वजस्त्वात् प्रयत्नाश्च । अथ यदन्यावृत्त अथ परमिति न केवलान्वयिन्यतिव्याप्तिः अवृत्तिपदार्थे
अतिव्याप्तिवारणाय चरम चरमाभावः न त्वान्योन्याभावस्यान्योन्याभावाभावा । अन्योन्याभा
वेऽव्याप्तिरिति वाच्यं । अन्योन्याभावपदस्य भेदपरत्वात् क्वचित्तु प्रमेयत्वादिव त्वद्वृत्ति तत्तानास्ति
अथ प्रतियोगिकान्योन्याभावाव्याप्यधर्मवत्वं तत्वमित्याहुः प्रमेयत्वेऽव्याप्तिस्तथा यथा घटा
न्योन्याभावाव्याप्यत्वात् । यद्वा तु तदधिकरणाधिकरणत्वं प्रमेयत्वे व्याप्तमिति प्राहुः । ननु न्वयं
संयोगः तस्याश्रयो घटः तदन्योन्याभाववान् पटः पटो घटो वा तत्र संयोगावर्त्तनं तस्य वेति चेत्
न संयोगस्य तत्वतत्वाभावस्वीकारात् तत्तु तयान्योन्याभाववति च न वर्त्तते एवं क्वचित्तु तद ७
नधिकरणाधिकरणत्वमादाय संयोगो लक्षणे नयेति तत्त्वज्ञानं सम्यक् ज्ञानं तस्मा

५ ८४

न्मोक्षावाप्तिरिति व्याख्यानेन तत्त्वज्ञानतीति तत्त्वज्ञानस्येव निःश्रेयसप्राप्तिरिति । व्याख्या
ने च शास्त्रस्य साधनत्वाप्रतिसंधानेन प्रयोजनाप्रवृत्त्यनुपपत्तिप्रसंग एव स्यात् । इति सा
धनत्वगोचरबलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनतागोचरज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वात् सा दा न मो
क्षं मेघकत्वमिति न मनिरासाय शास्त्रादिकौ तत्त्वाकिं विरहात् न तु कुतः इष्टसाधनताज्ञान
प्रति ... इति । व्याख्याने च शास्त्रस्य ... गोचरस्याप्रवृत्त्य...
... बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनतागोच
... स्य प्रवर्त्तकत्वे तत्र स्यापि शास्त्रान्तरगतत्वेन तत्रापि तादृश
... ज्ञानविषयीतु तेष्टसाधनताविशयकज्ञानं चेत्स्यादेवेति
ज्ञानं प्रवर्त्तकं वाच्यं तादृशज्ञानविषयीत् तादृशज्ञानजाते च तादृशज्ञाने प्रवृत्तिरित्यन्योन्याश्रयः
स्त्रे प्रवृत्तौ सत्यां तस्मात् तादृशज्ञानं

६१

विशेः इति चेत्तान ज्ञानादित्यात्मस्त्वेप्रत्ययेरितिदिविकृष्णाप्रत्याशक्यात्मस्य ज्ञदिरपिप्रवृत्तिरू
पत्वेनाविशिष्टसाधताज्ञानमंशरेणापिस्वत्रेज्ञानरूपप्रत्यत्रेर प्रतिरुद्धत्वात्-प्राधान्यपद-
शादिर्नापिवाप्रयोजनेज्ञोवाज्ञानसत्वात्स्वत्रेप्रवृत्तेरितिदिक्रूपपक्षपिशास्त्रायूपमोक्षं
प्रतिनकारणतानवापरंपरोक्तारणतोद्वारतावात्तानचप्रवेशेद्वारंतस्यश्रुतिजन्यत्वा
त्तानापिमननंतस्यानुमितित्वेनशब्दात्मकशास्त्राजन्यत्वात्तानवानिदध्यासनंतस्य
मानसप्रत्यक्षरूपत्वात्तामननजन्यसंस्कारजन्यस्मृतिरूपाद्वानवातत्वसाक्षात्कारत
स्यापिमानसप्रत्यक्षरूपत्वात्तानवामिथ्याज्ञानध्वंसःतद्वारंतस्यसाक्षात्कारजन्यत्वात् ८
नवाद्दष्टंतद्वारंतस्यापिशास्त्रजन्यत्वेमानाताभावात्मानसत्वेपितस्यादृष्टस्यज्ञानाधिक्य
क्षीणतयामोक्षजनकत्वात्तानियमादृष्टवादितितथापितत्वज्ञानादितिप्रयोजकेपंचम॥

नचैवमिष्टसाधनताज्ञानाताभावादिष्टप्रवृत्तिर्नस्यादितिवाच्यं॥अन्वयव्यतिरेकित्वप्रतिसं
धानस्यात्रप्रवर्तकत्वात्तथासतिअननुगमः।ऊत्राचेदिष्टसाधनंननत्ज्ञानंऊत्रचित्
अन्वयव्यतिरेकित्वप्रतिसंधानंइत्यतआह॥इष्टसाधनत्वादिज्ञानस्यापित्वेष्टसाप्रव
५४ त्तिजनकत्वेनकार्यविज्ञात्यकौत्यनाव्याप्यद्वाशास्त्रस्यकारणकारणत्वेप्रवृत्तिविषयत्वाद्यं॥ न
शास्त्रस्यपंचावयववाक्यरूपतयामननजनकलिंगपरामर्शजनकशाब्दबोधजनकत्वेन
कारणत्वात्ः अन्ययोपनपरंपराप्रयोजकजन्यादृष्टणादौप्रवृत्त्यभावापातात्ताननुश्रवण
देःश्रवणादिवणत्रयाधिकारित्वेनकथमिदंश्रुडाधिकारोनकथंचित्स्त्रियलनतिप्रसं
वेनद्वारत्वात्तिमतज्ञानमात्रमादायाह्नानचेतिप्रमाणादीनांशास्त्रादित्यर्थः।यद्वास

[illegible]स्य त्रविषयविषयिभावलक्षणसंबंधस्य शास्त्रस्येतिषष्ठ्यर्थः

मतद्यातत्रास्त्रविषयविषयिभावप्रवृत्तिरित्येवरूपार्थ ४

मवकज्ञानं यस्मात्तच्छास्त्रमित्यर्थीतयासविशेषणेनविधिनिशेधौविशेषेणुपसंक्रा ग

मतेत्यनेनन्यायेनउद्देशादिजन्यत्वस्यतत्त्वस्यतत्त्वविषयकज्ञानएवपर्यवसानेन

विष्यतीतिभावः। अतोनमडुक्तसूत्रद्योर्व्याख्यानेनैत[illegible]घकर्तृव्याख्यानाविरोधः त्रिवि ५

धेतीयद्यपिशास्त्रस्यप्रवृत्तिर्नसंज्ञाघटितेतितथैयक्रियमाणतयोद्धेदोबानवकाशा

टि ५ त्वात्तेविशिष्यमाणत्वउद्देशात्मैवेनत्रिविधावास्यशास्त्रस्यप्रवृत्तिरितियंयस्यति

तयालक्षणंशास्त्रमिदमित्यर्थोवेतुः एतन्मतेशास्त्रस्वरूपमाहेत्यातासेनोद्देशादन्या

पदार्थ दियप्रः तत्रोद्देशंलक्षयतितउद्देशश्चेति प्रमाकरणत्वादिलक्षणोपरागेणयत्प्र

मादिसंज्ञानंप्रमाकरणंप्रमाणमित्यादिरूपं तत्रलक्षणेऽतिप्रसंगः स्यात्तदर्थे प्रर्थं

इतिपाठी विवक्षयासंज्ञामात्रंनामनामात्रमित्यर्थः। यद्वानाममात्रेणजनितोबोधउद्देशइतितत्रप्रदेर स्परा

(याता:-प्रमा बोधस्यलक्षणे[illegible]

टि ९

मात्रपदं प्रतिपाद्यत्वं नाम नाम रूपेण संकीर्तनेऽतिप्रसंगवारणाय। साधारणलक्षणं नामपदं वि

शेषणीयं न चाविधेयपदेनाविधेयत्वेन रूपेण लक्षणमप्युक्तं इति मात्रपदेनातिप्रसंगानि प्र २

रासइतिजीतित्वं न घटिकाविवक्षितेतिवाच्यं विशेषरूपेणाविधेयपदेन लक्षणानविधानात्प्र

त्रमात्रपदेनाविशेषरूपेणाविधानस्यैवव्यवच्छेद्यत्वात्। अतएवप्रमेयशब्देनप्रमेय

पदार्थोद्देशः वस्तुतस्तु मात्रपदस्यलक्षणादिवाक्यनिराकरणपरतयाऽविधेयपदेनयदो

तिसर्वं तदालक्षणवाक्येननोक्तं विधेयपदस्यलक्षणवाक्यातिव्याप्तित्वादिति बोध्यं किंचि

दुक्तं विधेयानिति पदं नाममात्रमिति तेनापि रूपेण सामान्यत उद्देश एवेति नकापि

क्षतिः इत्यादिकं लक्षणतावच्छेदकधर्मपुरस्कारेणैवोद्देशस्यसर्वसिद्धत्वात्। नचामा

धारणं नाममात्रमित्येवास्तां लक्षणे संकीर्तनेमित्यधिकं अनुच्चारितेतिव्याप्तिवारणाय तस्या
पान्नत्वात् अनुच्चारितस्यापि शब्दस्य शब्दत्वाव्यवस्फुटार्थत्वाद्धातद्विशेषणस्य यद्वापरा प्र
योजकं नाममात्रसंकीर्तनं उद्देशः परार्थज्ञापनेच्छा विचार्यस्य प्रयोजकतयोद्देशोप्यस्ती
तत्राथ तिलक्षणवाक्येऽतिप्रसङ्गाय मात्रेति। लौकिकं नामसंकीर्तनेऽनति प्रसङ्गाय प्रयोजकान्तं॥
यद्वा लक्षितावच्छेदकरूपेण शास्त्रे नाममात्रसंकीर्तनं उद्देश इति स्थितिर्यायीविवर्
यासंकीर्त्यमानं नाममात्रमित्यर्थः अत एव सूत्रे प्रमेयपदमप्युद्देशोऽन्यथाऽसाधार
णपदेन तस्यासंग्रहापत्तेः साधारणोद्देशस्य तु नाममात्रत्वेनैव लक्षणं शास्त्रपदं न दे
यमेव यद्वा लक्षणादिति त्रिनवाक्यमुद्देशः यद्वा लक्षणेतिधानप्रयोजकं वाक्यमुद्देशः १०

यद्वा लक्षणेतिधानप्रयोजकं वाक्यमुद्देशः। अथ किं लक्षणं वक्ष्यामीत्यादिवाक्यं तन्न लक्ष द्वि र
णप्रयोजकं वाक्यं विवक्षितं तेन नातिव्याप्तिः न च लक्षणैकदेशे लक्ष्यवाक्येतिव्याप्तिस्तस्य
लक्ष्यत्वात् साकांक्षतापर्यायीत्यधिकरणं वा वाक्यं विवक्षितं लक्षणैकदेशस्तु लक्षणमात्रा
येव साकांक्षो न केवलः यद्यपि पदार्थपदं परम[illegible]र्षिबुद्धिस्थ यदर्थस्य प्रमाणादिविना[illegible]
गत्वथापि तन्नोद्देशः सूत्रोद्देशस्यैव लक्षतातदुक्तं तद्योस्मिन्नेव सूत्रे [illegible] तमिति के
चित्तपदार्थपदमपि उद्देश एव व्यावर्तकधर्माभिधानाप्रयोजकत्वेऽपि उपरंजकधर्माभि
धानप्रयोजकत्वात् प्रमेयपदवदित्याहुः। यद्वा नाममात्रेण ज्ञानितो बोध उद्देश इति वि
न्नाउद्देशयपशब्दाभावकत्वात् अज्ञानितबोधस्थले व्याप्तेश्च लक्षणात्मकं शास्त्रं ल

स्यतिलक्षणं त्विति तिवचनपदमसंभववारणाय न च हिंसात्वादिरेवासाधारणो धर्मो ल
क्षणात्मकं शास्त्रे किंतु तद्वाचकं पदं असाधारणपदं तु अव्यक्तत्वमित्यादिके वाक्ये घटा
दिलक्षणात्मकशास्त्रतानिराकरणाय शब्देन लक्षणं ~~[illegible]~~
मकत्वं तद्वाचकत्वमेवेति न दोषः गवादिनिष्ठं लक्षणं त्वसाधारणो धर्मः [illegible] एवेति बो
ध्यं तत्र कश्चित्साधारण्यादिकं चित् घटत्वादि तदेव तस्य लक्षणं स्यादित्यतिप्रसक्तिवारणाय
धर्मपदं यो यस्यासाधारणो धर्मः स तस्य लक्षणमित्येतावतानर्थः प्राप्तः स्फुटार्थं वा ततु य
द्वासामान्यलक्षणमिदं तावता घटोपि कपालादेर्लक्षणमेवेति धर्मपदमुपरंजकं। अ
साधारणत्वं किंचिद्वृत्तित्वे सतीतरावृत्तित्वं वस्तुतस्तु असाधारणमित्यस्य अन्यसर्ववृत्तीत्व ११

सा० १

र्थः। तावदसाधारणत्वं आकाशेऽव्याप्तिरित्यतिव्याप्तिवारणाय आरोप्यस्य विशेषणं ध
र्मवचनमिति धर्मशब्दवाच्यत्वे तेनेत्यर्थः आकाशस्यानाधेयत्वात् न धर्मपदवाच्य
त्वमिति तात्पर्यं किंचिद्वृत्तित्वं तदेव लक्षणं तत्त्वं च नाकाशमपीति। असाधारणत्वे
व लक्षणत्वमित्याहुः। नवीनास्तु प्रामाणिकत्वोक्तौ च विदामाश्रयस्यैव प्रामाणिकत्व
५ मितिदिक्। यथेति प्रथमव्याख्यानपक्षे यथा गोः सास्नादिमत्त्वमिति वाक्यं लक्षणात्मक
व्याख्याने शास्त्रमित्यर्थः द्वितीयपक्षे यथापठितमेव साधीयः तेनेति। अस्मिन्नेव सम्बद्धेश्यप्रकारत्वेन लक्ष
३ णपराद्वय एव कर्तव्य इत्यर्थः। तर्कयति इतरपदार्थानां प्रमाणाधीनसिद्धिकत्वेन प्रमाणस्यपारीय
स्त्वात्प्रामाण्यमेवादौ लक्षणवाक्यगोचरीकर्तुमर्हतीति। तावः प्रमाकरणमिति तद्विशेष्यत

प्रकारकानुभवः प्रमा। अप्रमाभिन्नानुभवो वा तेन निर्विकल्पकसंग्रहः। नापि यथार्थानुभवत्वं ज्ञाने
घटत्वादिना यथा शब्दार्थसादृश्याभावात् ग्रंथकृद्भिः प्रमाणप्रमालक्षणस्यापि तत्रैव तात्प
र्यं अनुभवत्वं स्मृतिव्यतिरिक्तज्ञानत्वं जातिरेव वा तेन त्वमतिशयितकारणत्वं तथा च यथार्थस्मृ क२
तिव्यतिरिक्तज्ञानातिशयितकारणं प्रमाणमिति लक्षणवाक्यार्थः संपन्नः। यथार्थपदं व्यधिकरण
प्रकारकप्रकारकानुभवकरणेऽतिव्याप्तिवारणाय स्मृतिकरणेऽनुमितिस्तयोः कि
वेऽतिप्रसंगवारणाय स्मृतिव्यतिरिक्तत्वत्यागः छिदाकरणे कुठारादावतिप्रसंगस्तदर्थं
ज्ञानांतत्यागः अतिशयितत्वत्यागस्तु घटादावतिप्रसक्तिनिवृत्तये। ननु किमतिशयितत्वं व्या
पारवत्त्वं वा उत्कृष्टत्वं वा असाधारणत्वं वा क्रियायोगव्यवच्छिन्नत्वं वा। आद्यः नाद्यः कल्पः १२

कुठारादौ घटादावतिप्रसक्तेः तस्यापि व्यापारवत्त्वात्। अत एव न द्वितीयोऽपि उत्कृष्टत्वे विशेषाभावा
त्। नापि तृतीयः क्रियायोगव्यवच्छेदेन घटादेरपि फलसंबंधित्वे नातिव्याप्तेः। नापि चरमः पक्षः
चतुरः तदनिरुक्तेः॥ केचित्तु प्रमासाधारणकारणत्वं प्रमाणत्वमित्याहुस्तन्न दोषात्तावदीश्व व२
नप्रकारीतरेण वाऽसाधारणतौ हेतोर्गुणस्याकारणत्वप्रसंगात्। तृतीयपक्षो न्याय्य एव॥
यत्पितन्मात्रकारणत्वमसाधारणत्वमिति वक्तुं न शक्यं गुणादिजनकत्वेनासंभवात्॥
तद्व्यापितन्मात्रनिष्ठकार्यतानिरूपितकारणतावच्छेदकधर्मशालित्वं न तत्तथा च यथा
र्थज्ञानकारणत्वे सति व्यापारवत्त्वे च सत्यनुभवत्वव्याप्यजात्यवच्छिन्नकार्यतानिरूपित
कारणतावच्छेदकधर्माश्रयत्वं प्रमाणत्वमिति लक्षणं संपन्नं। व्यापारवत्त्वत्यागस्तु

चक्षुःसंनिकर्षादावतिव्याप्तिवारणाय [redacted] प्रयत्नांतरानागःश्रावीरादावतिव्याप्तिवारणाय
कार्यतावच्छेदिकाज्जातिःचाक्षुषत्वादिःशब्दादिसाक्षात्कारजनने [redacted] श्रोत्रस्य श्रोत्रमनःसंयोगो व्यापारः शाब्द प्रव्यापारः सवि
कल्पके निर्विकल्पकेमपि द्वारं श्रोत्रस्य श्रवणीसंयोगश्च तयोर्गोलकाधिष्ठाने [redacted]
मनोवदनाद्युत्कारणेमनोधिष्ठानत्वावच्छिन्नत्वाल्लोकादावतिव्याप्तिः।तादृशकार्यताप्रति
योगिकेकारणता प्रयत्नासावानात मोविषयकचाक्षुषज्ञानोत व्यभिचारात्परेत्व
नवत्वसाक्षात्कारव्याप्यजातिमदेकजातीयजन्यसाक्षात्कारज्ञानमात्रवृत्तिकार्यतानिरूपि १३

ज्ञा२ = जातिव्याप्तिःत्वस्यादिकविषयत्वेनतेनकारणताप्रतकार्यतावच्छेदकंचवहिर्विषयजन्यसाक्षात्कार
= ज्ञानत्वंनजातिःपक्षावहिरितिविवेचे॥४

तकारणताकापिव्याप्तिप्रत्यक्षप्रमाणस्यानुमित्याद्यजनकत्वात्अनुमानस्यप्रत्यक्षाद्यज
नकत्वात्एवंशब्दोपमानयोरपिलक्षणेनुपपत्तेरतइत्येवानै [redacted] जातिमदंतुःआत्माद
वत्तिप्रसक्तिश्चतद्भिन्नात्वेनत्वाएवमनुत्वत्वव्यापकमनुत्वत्वसमानाधिकरणंज्ञा
नत्वंत्ववत्त्वेवेत्यततउक्तंवानुव्याप्यतागनिविष्टनियतत्वताभावाअनुवृत्तेवत्वव्याप्यम
नु [redacted] नवत्वंत्ववत्त्वेवान्तेदोपिव्याप्यव्यापकतावसत्वात्व्यततद्दंसाक्षाद्व्याप्तितेद
त्वेदगातिनोव्याप्यव्यापकतावस्तुद्विशेषणमहिम्नालभ्यतेएवमपिप्रेत्यक्षानुमित्य
न्यतरत्वाघाद्यजात्याविवक्षायांतुनंप्यसत्त्वोऽतआहजातिमादितिएवमपितादृशा

लक्षु १

ज्ञातिमत्सकलैमनुमित्यादिकमित्यसंभवोऽत आह एकजातीयेति। ईश्वरज्ञाने कार्यत्वि
वनास्तीत्यसंभवोऽत आह जन्येति। आलोकेतिव्याप्तिवारणायाह सकलेति। तत्सपक्षे
प्रकारकज्ञानरासन्नादिज्ञानाजनकत्वान्नातिव्याप्तिः प्रत्यक्षादिप्रमाणानामिंद्रियत्वा
वच्छिन्नता दृशाकारणत्वसत्वान्न दोषः शरीरादावतिव्याप्तिवारणाय ज्ञानेति। तत्प
सकलेति। ज्ञातीयजनकत्वान्नातिव्याप्तिः सदोषचक्षुरादावतिव्याप्तिवारणाय यथा
र्थेति। सन्निकर्षेऽतिव्याप्तिवारणाय करणकोटिनिविष्टव्यापारवत्त्वत्यागः। यद्वाऽनुग
तत्वतिन्नाऽनुगतत्वव्याप्यजातिः चाक्षुषत्वानुमितित्वादिरिति। ननु यथा हरं प्रमि २१४
तिः प्रमाणमितिवा प्रमीयते यत्तत्प्रमाणमितिवा प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणमितिवि

सोदिविकल्प्याः संभवंतीति। तत्र प्रथमपक्षे प्रमैव लक्षत्वाक्रांता स्यात्। द्वितीयपक्षे
प्रमाकर्मघटादिस्तथा स्यात् अतएव करणव्युत्पत्तिरपि निरस्ता। प्रमातुरपि तथात्वा
त्तृतीयपक्षे प्रमायाः करणं प्रमाणमित्यत्र न च यदोषः स्यादित्यादिदूषणान्यपि संभ
वंतीति चेत्तन्न प्रमाकरणं प्रमाणपदवाच्यमित्यर्थस्य विवक्ष्यमाणत्वात् प्रमापदमिदं
गी४ यौक्तिकमित्यवसेयं। न च भगवन्निपुरुषधुरंधरेणेदमव्यापकमितिवा
च्यं तस्यात्वरत्वादिति। केचित्तु प्रमाकरणत्वं नित्यप्रमाश्रयत्वान्यतरत्वं लक्षणं
चावनेश्वरेऽव्याप्तिरित्याहुः तन्न अन्यतरत्वघटितत्वेनेतरभेदसाधने वैयर्थ्यात्तु
मीमांसकादिमतेऽन्यतरासिद्धेश्चेति संप्रदायः। केचित्तु प्रमाकरणं नित्यप्रमाश्रयो वा
निला हरा प्रमानव्यथी प्राप्ती हृदिनिमित्तचार

भद्रा

भिन्नत्रितन्त्वं लक्षणं नव गगनेति व्याप्तिस्तस्य प्रमाकरणत्वे न घटादिभिन्नत्वादि
त्वाव्याप्तस्य दण्डविशेषसदृक्तत्तकरणत्वाक्रान्त्यवच्छिन्नत्वात्प्रमाकरणभिन्न
त्वात न च तस्यैव कथं तत्र भेद इति वाच्यं भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वस्वीकारात्प्रमितिक
रणत्वात्वं तावन्नावस्यो ऽकृत्वाद्यातस्य चाव्याप्यवृत्तित्वे विवादे तावत् एवं लिंगस्य
प्रमाणत्वापत्तेः। यद्यदेरपि केचिल्लिंगत्वाद्दृशा विशेषितं भिन्नत्वं प्रमाकरणत्वराधि
त्यवात्तत्रास्त्येवेति न तत्र प्रमाणं व्यवहारविलोपः। ननु प्रमाणलक्षणमपीतर
त.२ भेदकत्वात्प्रमाणं तत्र तदेव कथं तत्र वर्त्ततामिति नाना सिद्धिरिति चेन्न प्रमाकरण २५
नित्यप्रमाश्रयान्यत्वासमानाधिकरणधर्मवत्त्वे लक्षणे कृते प्रमाकरणत्वादि

धर्मस्य विद्यमानत्वात्। एवं प्रमाकरणत्वेपि हेतुकृते प्रमाकरणत्वांतरमस्त्येवानन्या
नवस्थाः प्रमाजनकत्वायाः सर्वत्र सत्वात्तस्याः प्रामाणिकत्वात्। नायं धर्मस्य स्वाश्रया त.२
वच्छेदकत्वमेव धर्म इति न दोषः। यद्वा प्रमाकरणत्वं स्वमेव स्वस्मिन्नास्तीति प्रमाणैक
ज्ञात्माश्रयोऽतोऽननुगमोऽपि न॥ यद्वा ज्ञानमेव करणं न तु लिंगमिति बोध्यं संप्रतिपन्नो
यः कश्चिद्धेतुर्हेतुत्वादितरः साध्य इति साध्याविशिष्टं। न च साध्यसमता हेतुनिश्च ना५
२४ यन्नायामनुमानप्रवृत्तेः। यद्वा करणत्वावान्तरनिवेशनावपरनिर्देशेन प्रमाकरणत्वं ल
क्षणमित्यर्थः। यद्वा प्रमाणमिति पदं लक्ष्ये लक्षणताबोधकं प्रमाकरणमिति पदं ल
क्षणबोधकमित्यर्थः। हेतुः तादृशकरणतावच्छेदेनानुगतीकृतः। एवं च किंचित्प्रमाकर
णत्वेन प्रमान्तरकरणत्वस्य स्वस्मादेव न वेद्यत्वव्यवहारान्यतरसिद्धिः विधर्म्यात्यंतानी

प्रसिद्धिर्वाप्रमाकरणत्वेनित्यप्रमाश्रयतयान्यतरवत्त्वमिदंप्रमाणस्यकुसुमविन्मते
लक्षणंप्रमाणपदप्रवृत्तिनिमित्तंचाएतयोर्द्धर्मयोर्मध्येप्रमाकरणत्वादिनाचैवप्रमा
णंबोधयतितदाएकदेशालक्षणाशक्तिलमोवाएतद्गुरुतयधर्मानधिकरणान्यत्वंएत
द्गुरुतयानधिकरणमात्रवृत्तिधर्मशून्यत्वंएतद्गुरुतयात्यंताभावानधिकरणत्वंए
तद्गुरुतयवद्भिन्नान्निन्नत्वंएतद्गुरुतयवद्भिन्नत्वात्यंताभावानधिकरणत्वंएतद्गुरुतयव
द्भिन्नावृत्तिधर्मवत्त्वंएतद्गुरुतयवद्भिन्नमात्रवृत्तिधर्मशून्यत्वमित्यादिप्रमालक्ष
णघटकप्रमाश्रयत्वप्रमाकरणत्वान्यतरपर्यवसायितत्प्रमाणपदप्रवृत्तिनिमित्तमिति॥
अन्यानिलक्षणान्येवंवक्तृश्चाद्याशिनेपिप्रमाणपदप्रयोगात्एतेषुलक्षणत्वेना १६
पिलक्षणशरीरमेवग्राह्यं।प्रवृत्तिनिमित्तत्वेनिवेशनमितिनञ्जत्रिकेकोधर्मोनागासि

द्धःसमुच्चितान्यस्यापासिद्धः।नचतद्वारणायान्यतरत्वंविशेषणंदत्तं।किंतुस्वतंत्रंदेवंत किंतु
रमितिनदोषः।अन्यतमत्वमपिनिवैकैकमात्रत्वयेनेनागासिद्धिःस्यात्।एतद्भिन्नभिन्न
त्वमितिपर्यालोचनायांप्रमाकरणमितिधर्मपरनिर्देशेनप्रमाकरणत्वंलक्षणमित्य
र्थः।।यद्वाप्रमा।माणमितिपदलक्षेलक्षबोधकप्रमाकरणपदलक्षणाबोधकमित्यर्थः
वयापीत्तिघटमात्रे।नन्वयथासिद्धोपिननियताघटविशेषेनियतावपिनानन्यथासि व३
द्धइत्यर्थः।कल्पनेतिसमवायिकारणंतंतुरूपासमवायिकारणंतंसंयोगस्तन्निमित्त
कल्पस्याप्येवंकल्पनायांगौरवादित्यर्थः।गौरवपदेनावश्यककल्पमर
कारणंवेमादिरेवा।कारणत्वान्यथासिद्धिरेवोच्यते।कार्यैरेलक्षण
नप्रर्वर्त्तिनएवकार्यसंनवेतसद्भूतवत्तदृणान्यथासिद्धि

ऽनुपसंहरति॥ अन्यथासिद्धत्वं त्रिधा तत्राद्यं पुरस्त्वस्य यस्य पूर्ववृत्तितावोऽवगम्यते
सतेनान्यथासिद्धः॥ यथा दंडत्वादि दंडादिनान्यथासिद्धम् नन्विंद्रियसंनिकर्षे नु [illegible] स्कृ १
न्द्रियस्य पूर्ववर्त्तितावगम्यत इति अप्रसक्तिरिति नाश्यं विनिगमनाविरहादिति चेत्
न्नैतस्य स्वविशेषणस्य विशेषणस्य बोधकत्वात्॥ अन्यत्र क्लृप्तपूर्ववर्त्तिन एव का
र्यसंभवे तत्सहकृतत्वमन्यथासिद्धत्वं॥ यथा क्लृप्तपूर्ववर्त्तितागंधस्य [illegible]
नान्यथासिद्धस्य परं तत्वं॥ यथा शब्दं प्रत्याकाशस्य पूर्ववर्त्तित्वे गृहीते तत एव घटं
प्रति पूर्ववर्त्तितागृहीतस्य तस्याकाशो घटंऽन्यथासिद्धः॥ ननु शब्दोऽस्त्वन्योऽतिरि
क्तेऽद्रव्याश्रितोऽस्त्वद्रव्यानाश्रितत्वे सति द्रव्याश्रितत्वादित्याद्यनुमानेनाशब्दाश्र १०

२ भा = शब्दत्वादि विनाशशालित्वेन प्रतीयते रंवपदेवास्य समवायिकारणं देग
= काशामिति ३

त्वेनाकाशासिद्धिरिति यदुक्तं शब्दं प्रति पूर्ववर्त्तित्वे गृहीते तत एव घटं प्रति पूर्ववर्त्तिता
वगम्यते तस्य त[illegible]दंतमिति चेन्न आशब्दस्यादिविलुडम्लत्ववदा[illegible]श्रितत्वा ता १
द्गुणत्वादिति हेतुरसिद्धः॥ तथा चान्यतरासिद्धो हेतुरिति [illegible]यु क्लेव स्यैपि
कुलक्षणः शब्दं प्रति पूर्ववर्त्तित्वे गृहीते एवान्यं प्रति पूर्ववर्त्तितावगमे न स न्वतिसद्रति
ननु शरीरं प्रति न तस्य कथं केरसनापदं नववान्यन्न[illegible] प्रचिदिति तदा शरीरं प्रानं
नैतिकत्वाप्रसिद्धेरनात्मवन्नत्वापत्तेः॥ अकावेशदा नादिना शरीरं प्रति कोमादिनी
व कारणांग्यस्युक्ति सिद्धत्वानवशाब्दाश्रयत्वेनाऽद्व्यातिरिक्तद्रव्यत्वेनवाऽस्यशरीर
कारणतेति एवं कार्यमात्रं प्रत्यपि गगनादेः कारणत्वमस्तु वक्तव्यात्॥ ननु अन्यथाश

६१

द्रव्यस्यापि कारणत्वविरहापातात्॥ तथा हि॥ अत्र यद्यपि शब्दकारणतायां समवायिका-
रणत्वरूपेणाकाशत्वेनावच्छिन्नतदा आत्माश्रयः प्रकारांतरानिर्वचनेऽतिप्रस-
गदोषतादवस्थ्यात्॥ न च शब्दप्रागभावत्वेन शब्दं प्रति समवायिकारणता प्रागभाव
वत्त्वायकालादिव्याप्तेन संबंधविशेषणविशेषितेति वाच्यं॥ स्वोत्कारणे उत्पन्ने प्रागेव
कार्यस्याभाव इति प्रागभावलक्षणे कारणतायाः अवच्छेदककोटिप्रवेशेनात्माश्रयात्॥
स्वीकारणे इत्यस्य व्यर्थत्वात्॥ प्राकृतस्य प्रागभावनिरूप्यत्वेनात्माश्रयात् उत्पत्तेरा
घटक्षणसंबंधरूपतया आत्माश्रयः॥ [illegible] एरकोऽवै [illegible]
यत्निरकालावत्तिरत्वावच्छेदकत्वप्रागसत्वात्॥ [प्रागभाव] कार्यत्वस्य प्रागभावप्रतियोगित्वरूपतया आत्मा १८
घत्व स्वसामग्र्यव्यवहितोत्तरक्षणरूपतया सामग्र्याश्च प्रागभावघटितकारणकलापरूपतयाः

श्रयात्। कारणरूपत्वपक्षेऽपि कारणत्वस्य शब्दाकारणत्वप्रसंगात्। विनिगमनाविरहाद्वतिरिक्ते
प्रागभावघटितत्वात्। गंधानाधारसमयानाधारोऽभावः प्रागभाव इत्यादिप्रागभावस्य ल-
क्षणांतरकरणे प्रागभावस्य शब्दाकारणत्वप्रसंगात्। विनिगमनाविरहात् [illegible]
तिरिक्तस्य त्वेकारणतावच्छेदकत्वात् दंडवत्। न चात्रापि नतोनिश्शब्दप्रागभावत्वेनं
न कारणतो क्रौ। विनिगमनाविरहः समवायिकारणं विना भावकार्यानुत्पत्तेरेव विनि-
गमकत्वात्। ननु प्रागभावे विचार्ये नोत्पद्यते इति समानांतरापि शब्दप्रागभावत्वे ६३
न नत्त्वो घटादिजनकतापत्तेरत एव शब्दध्वंसवत्त्वादिना ननु स्मः शब्दकारणतेति परा-
स्तं। घटादिजनकतापत्तेः। अन्यथा शब्दसादृश्यात्कार्यं प्रति श्रोत्रत्वेन कारणता न स्यात्॥

ऽत्रस्य कारणीभूतस्यावच्छिन्नत्वेन रूपतयानन्तरपूर्वस्य प्रागुक्तसमवायिकारणत्वस्य
प्रतयाऽन्यथासिद्धेः। तस्माद् घटादिकं प्रत्याकाशमन्यथासिद्धः। शब्दादौ नान्यथासि
द्धमितिति चिंत्यमेव विद्वद्भिः॥ केचित्तु कालादीनामिदानीं ज्ञात इत्यादिप्रतीत्या कारणत्व
सिध्यति। एवं प्रमाणांतरेणात्मादृष्टादीनामपि तथात्वं सिध्यति। आकाशस्यापि शरी
रकारणत्वं श्रूयत्वादिसिद्धांत श्रुतस्मात् दृष्टाकारादौ तन्मानांतरसिद्धं घटादौ तत्कारण
कत्वेन मानौ॥ अवश्यकल्प्यमानपूर्ववर्त्तिन एव कार्यसंनिवेतस्य हेतुतत्वं न चैवम
न्यथासिद्धत्वं चेत्याहुः। ननु पूर्ववर्त्तित्वं प्रागभावावच्छिन्नसमयवर्त्तित्वं तच्च सम
ये नास्ति न हि समयः समये वर्त्तत इत्यव्याप्तिरिति चेत्तन्न प्रागभावावच्छिन्नसमय १५

वर्त्तित्वमित्यत्र हि कालकालोपाधिसाधारणस्य समयपदेन गृहीतत्वात्कालोपा
धिना च समयस्य संयुक्तसमवायादिरूपा काचिद्वृत्तिरस्त्येवेति नाव्याप्तिः। ननु तथापि
प्रागभावावच्छिन्नसमयवर्त्तित्वमित्यत्र किं प्रागभावो विशेषणमुपलक्षणं वा॥ ना
द्यः। आत्माश्रयात्। न हि प्रागभावे प्रागभावस्तन्निवृत्तौ न द्वितीयः। उपलक्ष्यतावच्छेदकाताव
स्तानामुरूणाढ्यकाऽरुणक्षेत्रमित्यादिवदुपलक्ष्यतावच्छेदकमंतरेणापि प्रागभा
वस्योपलक्षणता स्यात्। उपलक्षणत्वाद्वा। अन्यथा घटः प्रमेयं सउनक इत्यत्र घट
स्य प्रमेयं सविशेषणत्वे स्वं प्रति कारणता स्यात्। उपलक्षणत्वे उपलक्ष्यतावच्छेदकं
नास्तीत्यस्यापि वक्तुं सुकरत्वात्। तथाविधं पूर्ववर्त्तिजातीयत्वं बोध्यमिति नारणा

दिशि निष्टद्धाव्याप्तिः। यद्धर्मपुरस्कारेणान्यथासिद्धत्वं तद्धर्मेण साक्षात्स्वाप
ध्यानियतपूर्ववर्त्तितावच्छेदकधर्मेण साक्षात्त्वमिति न कालेरासत्त्वाव्याप्यतिप्र
सक्तिः। ननु नियतत्वस्यागोरासत्त्वादावतिप्रसक्तिः कारणायेति मूलं उक्तं। तन्नाग्रह
विशेषं प्रति रासत्तस्यानियतत्वादिति चेन्न अन्यत्र सत्त्वादित्युक्तत्वात्। नन्वध्वंस
प्रतियोगत्वावच्छिन्नागतावत्वं मनादित्वे सति ध्वंसप्रतियोगित्वस्यौ न यथात्मा
श्रयः ध्वंसत्वस्यप्रतियोग्यारोपहेतुकधीविषयतावत्स्वरूपसंसर्गतावविशे
षत्वेन कारणत्वघटितत्वात्। नन्वगंधप्रागभावस्तावत्वं प्रागभावत्वमेव तादृशा
कारणतामहात्मापि प्रवृत्तिदर्शनात्। गंधप्रागभावसमयस्य मीमांसकैरनभ्य २०॥

पगत्वेनेतरत्नेदसाधनेऽन्यतरासिद्धेश्चेति। प्रागभावत्वस्याखंडोपाधित्वस्वीका
करात्। न चैवं ज्ञात्युच्छेद इति वाच्यं। प्रतियसमवायसंबंधेनाखंडधर्मस्य प्रति
तस्योपाधित्वानाबाधात्। अन्यथासिद्धिविरहरूपत्वस्याप्यखंडत्वान्तात्मा श्रयः॥
ननु सामान्यलक्षणमिदं तत्र च नियतपूर्ववर्त्तित्वपूर्ववर्त्तित्वं वा रसत्वमेव वा वस्तु
त्वमेव वा कारणतास्तीति किं विशेषणेनेति चेन्न। नान्यथासिद्धत्वज्ञानस्य पर
माणुपरिमाणस्यादावतिव्याप्तिवारकत्वात्। न च योगिप्रत्यक्षं प्रति तस्य कारण
ता योगिप्रत्यक्षस्य योगजधर्मलौकिकधर्मजन्यत्वावच्छेदेन विषयाजन्यत्वाद्वेषो
छासन्निकर्षाजन्यतरसंनिकर्षजन्यज्ञानत्वावच्छेदेन विषयाजन्यत्वात् विरो

व वत्नलक्षणमेवेदमिति केचित्। अपरं प्रत्यपीत्वस्य गंधप्रागभावकल्पनायां गौरवादर
सामात्रस्यान्नत्वनुमुक्तिरपि तं तद्रूपे तं तुत्वस्य वाऽन्यथासिद्धत्वादिति भावः।
अन्यथासिद्धेति। इदं तु प्रसंगसंगत्या कार्यत्वलक्षणं। यद्वा कार्यत्वमकारणक
त्वमिति। यस्य कार्यादित्यादिका लक्षणे। आत्माश्रयद्रव्यत्वप्रागभावान्यथासिद्धेति। दे
शोत्पन्नमशकाद्योकपालादिकार्यतावारणाय नियतेष्टि। अत्र कार्यतावच्छेद
केनानियतत्वं बोध्यं। घटादिरूपादिकपालादिकार्यतावारणायान्यथासिद्धेति।
घटादिरूपादेर्घटादित एव जायमानत्वात् न कपालादिकार्यताकल्पना
गौरवादिति भावः। कार्येति। कार्येणानुकृतौ यावन्वयव्यतिरेकौ तावन्तौ तेऽ २१

स्येति कार्यानुकृतान्वयव्यतिरेकि। यदन्वये यदन्वयो यद्व्यतिरेके यद्व्यतिरेकस्त
त्कारणमित्यर्थः। ननु यथाश्रुतं लक्षणं दंडे व्यगती। तथाहि किं नियमतो वा य
दन्वये यदन्वयः किं वा यत्र क्वचित्। नाद्यः दंडादावव्यगतेः घटविरहिणि देशे दं
सविद्यमानत्वेन नियमानावात्। न द्वितीयः रासभादावतिव्याप्तेः। किंच विश्व
त्वे घटदर्शनात्। न च नियमेन व्यतिरेकतागयुक्तरणानातिव्याप्तिरिति वाच्यं।
तद्दंड एवाव्याप्तेः घटवति देशे दंडविरहदर्शनेन नियमेन व्यतिरेकस
वारासावात। अत्र समाधानं प्राहुः स्वस्वव्याप्यतरसकलसंपत्तौ यदन्वये
यदन्वयो यद्व्यतिरेके यद्व्यतिरेकस्तत्कारणं। अत्र यद्यपि सकलपदेनाशेष

विशेषोग्रहीतुं न शक्यते ऽतः संनवात्रानहितस्यतद्व्याप्यतरसकलवस्तुसंपत्ति
रस्ति नापि सकलपदेन प्रकृतकार्यस्य सकलत्वं कारणमेव गृहीतामिति वाच्यं ॥
कारणत्वघटितत्वेनात्माश्रयात् तथापि सकलपदेन नियतपूर्ववर्त्तिभागमात्रस्य गृहीतत्वा
न्नासंभवो नात्माश्रयो ऽसंभवापत्तेर्न सकलसंपत्तौ दण्डविशेषाभावाच्च घटाभावस्य दर्शना
दविवाक्यस्यानिवसायव्यतिरेकभागः नहि रासभतद्व्याप्यतरसकलसंपत्तौ यद्व्यति
रेके घटव्यतिरेको दृश्यते ऽनन्ययानुधारस्याला सकलत्वाच्चविषाणादस्थापिना
तिप्रसक्तिः एतद्विषाणे न विषाणाभावव्याप्यतरसकलसंपत्तौ एतद्व्यतिरेके एतत्व २२२२।८
त्वागपरव्यतिरेकाभावाद्भुमयोरव्याप्तिमरूपेण व्यभिचारासिद्धेस्त्वानुव्यतिरेकमा

नवाघटत्वेन ध्वनिरिति वाच्यं ॥ आघटत्वस्याप्यसामर्थ्याद्गणस्य पत्नयोः सामर्थ्यव्यवस्थितत्वेन तद्रूपतया
वो आत्माश्रयापत्तेः
त्वग्रहे तत् आकाशव्यतिरेके दिग्व्यतिरेक इति व्यतिरेकनियमनादायाकृत्रेदिष्यकारण २४
ततिग्रयपक्षिः स्याज्जिज्ञासायान्वयव्यागः नन्वाकाशान्वयोर्दिगन्वयोर्याप्ति नवपचन्व
येपदत्वनिरिति वाच्यं ॥ उभयत्वेन सामर्थ्यव्यवस्थितत्वेन सामर्थ्याः सकलत्वका
रणत्वमध्ये वध्वन्यरूपं तथ्यवा आत्माश्रयापत्तेः न वस्तु समानकालीनपदार्थ
स्वयेस्यात्तवेडे सामानाधिकरण्यसमपनवडेध्वनिरिति वाच्यं ध्वंसस्य प्रतियो
ग्यारोपेऽनुकूलविषमीयाचविशेषस्वस्वरूपनात्माश्रयात् ध्वंसस्वस्यात्स्वरूपस्त्वी
कारेऽपि चरमगाध्वंसोत्यत्वव्याप्तेनान्तेऽदंनदृश्येव चरमगाध्वंससमानकालीन

पदार्थानां नित्यत्वेन ध्वंसाप्रसिद्धेः यत्तु स्वाधिकरणेति स्वध्वंसाधिकरणावच्छिन्नक्षणसंबंधत्व
मिति तन्न ॥ ध्वंसस्य ध्वंसाप्रतीसिद्ध्या नदुत्पत्तेर्ध्यापनात् । अथ क्षणयोगस्य क्षण
योगोऽनिमित्तितितदर्थक्षणस्वाधिकरणक्षणध्वंसानाधारणक्षणसंबंधस्य तत्पदार्थः क्ष
णं क्षणाः समयावच्छिन्नाः कर्मणा हनुराधायाशः तदवच्छिन्नाः समयो वाऽस्तपर्यापि च
रमं गं च ध्वंसोत्पद्यव्यापनानंदपत्तु क्षणध्वंसानधिकरणक्षणयोगाउत्पत्तिरिति
चेत्तेषां ताहुत्पत्तिक्षणस्याप्यतीतक्षणध्वंसाधारक्षेनासम्भवात्तनवस्थाप्रयक्ष
णध्वंसानधिकरणक्षणयोगोत्पत्तिरितिवाच्यं नरघोगं च ध्वंसोत्पत्यव्यापनात् । २३

कर्मात्मकक्षणयोगाभावात् ॥ मध्वंसात्स्वमेव कमारिनाशात् ननु क्षणपदेनो
पाधिमात्रमुक्तं स्वरूपसंबंधरूपश्चरमगाधध्वंसस्वरूपक्वालोपाधेः संबंधोने
हावेऽपि चरमगां च ध्वंसे च वर्त्तत एवेति चेन्न तथापि स्वाश्रयघक्षणाप्रसिद्ध्यातं ध्वं
सासिद्धितो लक्षणासंगतावात्त्वात् ॥ न च स्वाश्रयक्षणपदेनोपाधिमात्रं विवक्षितं च
रमध्वंसस्यापि चरमध्वंसोधिकरणं नवतित्रमेयत्वस्य प्रमेयत्वमिव प्रामाणिकत्वा
दितिवाच्यं ॥ चरमं गां चध्वंसोपाधिध्वंसासंत्त्वेन लक्षणासंगतावात् लक्षणेऽनावस्था
त्रयहेचरमोपाध्यत्वंतान्मानावेमास्याद्याप्तिः सर्वाधारत्वेन तस्य स्वाधिकरणत्व

वत्स्वानानाधिकरणत्वात्स्वप्रागभावत्वध्वंसाश्रितस्य नाविस्वाश्रयोपाधिप्रति
योगिकप्रागभावाप्रसिद्धेः क्षणत्वात्तत्प्रथमक्षणस्य स्वात्मनानाधारत्वाच्च
न ह्रियमाणविनाशस्य स्वस्मिन्नेवातिरिच्यते अत्रोप्यते। यत्र स्वाश्रयोपाधेर्ध्वंसः
समवेतितत्र तद्ध्वंसाधिकरणीयः उपाधिस्तद्भिन्नोपाधिसंबंधकत्वं तत्र वैशिष्ट्य
नेश्चाद्यक्षणएवता दृक्चरध्वंसेसमएव तादृक्॥ न च चरमध्वंसा~~धिकरणीय~~
संबंधः समयादिना सहोत्पत्तिः स्यादिति वाच्यं॥ तस्य क्षणत्वस्यानादिसंबंधिकत्वो
पाधिध्वंसाधारत्वात्तथोक्तविधस्य संबंधस्योपाधिध्वंसाधारत्वं तद्भिन्नस्य संबं २९

ध्कोपाधिसंबंधः उत्पत्तिः पर्यवसन्नेति एवं च क्षणत्वादिविशेषितचरमगंधध्वंसा
स्य विशेषितचरमगंधध्वंसरूपः कालोपाधिरपि भिन्नः उक्तः न च चरमगंध
ध्वंसोत्पत्तिक्षणस्य चरमभावावधित्वात्तद्घटितत्वापत्तिः। चरमक्षणेनाविद्यमानेनैव च
रमध्वंसस्य आश्रयाश्रयिभावस्ततेषु तादृशाश्रयीभूतचरमक्षणध्वंसानधिकर
णीकृतोपाधेः ग्रहीतत्वं चरमक्षणमात्रघोग उत्पत्तिः चरमध्वंसस्य चरमध्वं
स उक्तस्यैव तदुत्पत्तिप्रतीत्याऽविद्यमानेनापि संबंधकत्वनादित्ययत्नाए
तादृशाश्रयाश्रयिभावकल्पने मानाभावात्॥ सर्वेषां घटादिक्षणमात्रतदुत्प
त्पत्तिव्यापाताच्च यत्तु चरमध्वंसकाले कस्मिन्कः क्षणः स्वीकरणीय इति तन्न

तादृशलक्षणस्वीकारेऽप्रसिद्धांतात्॥ तादृशावच्छेदकलक्षणं संसोत्पत्त्यप्रपनाद्वेति॥
धर्मलक्षणावच्छिन्नात्मात्मत्वादिः। केचित्तु आकाशव्यतिरेकप्रयुक्तोऽग्व्यतिरेको न तत्व
तितद्व्यतिरेकस्यानित्यत्वेनाप्रयोजकत्वात् अन्वयतानास्य व्यतिरेकतानासत्त्वे न व्याप
र्थिनत्वेनोक्तत्वेऽव्यभिचारकारणतात तद्वच्छेदकत्वं वारणायानहि पूर्वोक्तसकेत्वसम
वधमनेनियमतात तद्वन्वयेन्नोद्दत्वेऽव्यत्वान्वयादीरकादोव्यभिचारात् इत्योक्तं॥
यत्तु व्यतिरेकनियमभावादयमकम् सत्वोमगगनकुसुमादिसत्त्वेन कार्यकारणभावः स्या
त्तेवारयितुमन्वयताग इतितन्नाऽसत्ख्यातिपरिकल्पितपदार्थस्वीकारापत्तेः न
नुकालत्वादाविदं लक्षणमव्यापकं नहि कालादौ नीडगतिव्यापमस्तितस्यानाव २५

यपदार्थत्वादिति चेन्नास्य संबंधव्याप्येतरसकलनियतपूर्ववर्त्तिसंपात्रीयत्वबंधा
न्वयेयदन्वयोयव्यतिरेकेयव्यतिरेकस्तत्रकारणमित्यर्पात्॥ न च गगनादिसंबं
धव्यतिरेकोवत्त्वमसंकाशःसंबंधविशेषव्यतिरेकस्योक्तत्वात् स च विशेषः कार्यैकान्व
यः नन्विदं दंडत्वादावव्यच्छेदकेऽतिव्याप्तं दंडत्वतद्व्याप्यदंडादौ तन्नसकलसंपत्तौ
दंडत्वान्वयव्यतिव्यतिरेकानुविधानात् दंडस्य परंपरासंबंधे न दंडत्वव्याप्य
त्वादिति चेन्न। यदर्थस्यान्यथासिद्धस्योक्तत्वात्। प्रागभावान्वयेतत्त्रोत्तरदे
णघटत्वमत्वेन तद्व्यतिरेके। उत्पत्तिविशिष्टघटव्यतिरेकइति॥ न च प्रागभावेऽव्या
प्तिः वस्तुतस्तु सत्वंतमादायकार्यीनावव्याप्यानावप्रतियोगित्वं कारणत्वं न

वव्याप्यत्वं संबंधविशेषः संबंधत्वं वा विशिष्टधीव्यावृत्तविशिष्टधीनियामक
त्वं वऊ नकत्वमित्यात्माश्रय इति वाच्यं॥ संबंधत्वस्य खंडत्वात् नचोक्तरूपस
मवधाने दंडव्यतिरेको न घटव्यतिरेकप्रयोजकः किंतु मिविरह एवेति वाच्यं त
मपि तद्व्यापारत्वात् व्यापारविरहप्रयुक्तस्य व्यापारविरहप्रयुक्त एव स्याश्र
यादिति संक्षेपः यच्च पूर्वकार्थं प्रति संभानेन दोषो नित्यापि सांप्रदायिकमव
तं व्यागगनादेः परत्वसुराणान्वया इतरत्वस्यैवमिति।। नित्यत्वात्कालतो व्यति २६
रेकासत्त्वविनुत्वादिशतो व्यतिरेकासत्त्वविरतियोक्त्यां नचेति तेषु कारण २८
पुकारणेषु मध्ये इत्यर्थः यथाश्रुतत्वं नकरणेयत्परमन्वयसमर्थकं लक्षणं व।

कत्वं तु स्वसमवेतकार्यजनकत्वमित्येव स्वपृष्ठपदमन्यसमवेतघटादिजनककपा
लसंयोगादि व्याप्तिवारणाय कपालादेः पीकरूपसमवेतजनकत्वं नवापि
स्वसमवेतयत्किंचित्पृथिवीत्वाघजनकत्वात्स्य नित्वात् किंतु समवेतकार्यजनक
त्वमिति दर्शयितुं कार्यपदं नत्वेतदर्गप्रविष्टं तत्राप्युक्तेति।। संयोगेति व्याप्ति
वारणाय दृव्यं नोक्तं पर्दी स्वावयवे नत्तो विद्यते निघ्नतिनन स्वत इत्यनुदानि दर्शा
यैति सतीति तिष्ठत्वसिद्धत्वात्तति व्याप्तिः सुखधर्मसंबंधोस्यैव तत्परिहारेणेति ध
नातिनपक्षः गगनसंयोगेति व्याप्तिः सुखधर्मविवृत्तयोगाम्यागमनादिभेदेन ध
र्मंश्च सुखं विहाय स्तावान्तुव्याप्तिदर्शायी।। तिष्ठतीति सिद्धत्वान्नातिव्याप्तिः सु

स्वधर्मसंबंधेः एवं दुःखं तत्पक्षत्वेनापि विहायतिबंधचतीत्यादिबोध्यं। न च धर्मतज्ज
न्यसुखयोरयुतसिद्धयोः संबंधेऽतिव्याप्तिरिहाधाराधेयभावनिर्वाहकादिद्विष्ठसंबं
धस्यैकत्वात् वस्तुतस्तु सामान्यत्वविशेषत्वसामान्यशून्येत्वावच्छेदकरूपेण सा
मान्यतुसमवायाघटितत्वं वाच्यं। विशेषलक्षणं तु जातिशून्यैकमात्रवृत्तित्वं वाच्यमि
ति। विनश्यतीति। सामग्री साकल्यं ततो विशेषसकलकारणसमवधानं विनश्यतीत्य
र्थः। ननु सामग्री सकलकारणसमवधानं न तच्च कारणपदं सान्निध्यपसैदं व्यर्थ
मिति चेन्न घटस्य सकलपदं किंचिद्विनाशकारणसमवधानेऽतिव्याप्तिवार
णाय घटादिजनकसमवधानेऽतिव्याप्तिवारणाय विनाशपदं प्रघपि घटादि २४

गृहस्येरलाद्यं न दोषः नेत्रोपि न यत्नाहृराय स्मृतिदोषस्यादि गृहत्वं तत एवेति बोध्यं। सामान्यतरह १
तं गृहस्येनैवातामग्राकुद्धादि ॥२
यद्यातमसोदोषत्वं यथा गाऽहं गौर इत्यादि तन्मे मिथ्याज्ञानजनितवासनाया
तज्जातीयवश्यादोसे नैवोतौ। नीले स्फटिक इत्यादिस्थले योगादिनाऽप्रत्यक्षत्वादायद
महत्वोद्भूतरूपोद्भूतस्पर्शवत्वस्वरूपसामान्यप्रयोजकविरहे विशेषसामग्री
न कार्यं सहते इति समाधेयं। समवायीति। प्रथमक्षणे समवायिकारणाभावेऽपि
समवायिकारणतावच्छेदकधर्मवत्वं विवक्षितं अवच्छेदकं यद्रूपं द्रव्यत्वं समवा
यिकारणत्वास्यतानावानधिकरणत्वं वा फलितं नोपहितत्वस्वरूपसमवायिकारणत्व
स्वतानावानधिकरणत्वं कीयोस्येतानावानधिकरणत्वं वा बोध्यं। योग्यतये
ति। गुणाश्रयत्वे योग्यतावच्छेदकं यद्गुणात्यंतानावानधिकरणत्वं। निरुक्त

...क्ति। तद्गुणात्यंताभावविरोधिसमवायरूपं विवक्षितम् यथा गुणात्यंताभा-
नधिकरणत्वस्य गुणात्यंताभावेपि सत्वात्तत्रापि कदाचित् गुणः स्यात् गुणा-
त्यंताभावविरोधित्वेनानुगतीकृतानां गुणतत्प्रध्वंसतत्प्रागभावानां गुणात्यं-
ताभावेऽवर्तेरिति ननु गुणत्वयोग्यतातिप्रसक्तिः यत्समवायीति। अथ घटे
सामर्थ्यकारणत्वं यत्सत्वे तद्वत् घटे सामर्थ्यकारणानि तद्धर्मः समवायिकारणे
न सत्तासमवायिकारणस्य प्रत्यासत्तिः क्वचित् क्वचित् कार्यैकार्थसमवायः प्रत्ये-
क्षणा केचित्कारणैकार्थसमवायः लक्षणा। अत एव कारणैकार्थसमवायि-
पुरस्कारेण कपालादिरूपं घटादिरूपं प्रत्यसमवायिकारणमित्यत्र सिद्धांतक २०

प्रागभावविनाशोत्पन्नत्वेवत प्रागुक्तविनाशजन्यतायाः इह लक्षणत्वविनाशपदमु-
क्तविनाशपरं विनश्यत्तामात्रस्य लक्षणत्वे विनाशपदेन देयमेव नव संबंधस्या-
पिकरणत्वात्सान्निध्यपदं व्यर्थं कारणपदेन सान्निध्येतरणस्यापि कत्वात् तस्यापि
यत्वाद्यानन्तावयव्यादीनां समवायात्क्वचित्तंतुपटयोः सकंपमतः आद्यो वेतुपट-
वयोरिति। हेतुमाह। अप्रयुक्तसिद्धत्वादिति ननु कारणत्वे वह्नित्वनियमोक्ते ननु स-
मवायिकारणे अन्यः आह कारणविशेषत्वादिति। समवायिकारणत्वेनाप्यनियमाव-
कव्यः इति भावः नेदानस्यादिति ननु समकालोत्पत्तिकत्वं न समानसामग्रीकत्वे
तत्रं विषाणयोः समकालोत्पत्तिकत्वेपि सामग्रीभेदात्। अन्यथा तयोरन्तेदाप

तेः एवं च प्रागभावादित्रितये दृष्टेतः सामग्रीतेदः इच्छापि न विषयतीति वेत्तानामट स्य
हितुसोघ घड़ि नोनवा निन्नस्वेन घटकार्यं जनितो नवा कार्यानंतरस्वेतलक्षणमघट
स्य पूर्ववर्तित्वं तस्य तत्कारणत्वात् तत्कार्यं प्रति तत्स्वेन न भवति तर्हि घटान्य सम
वायिकारणकोविलक्षण्यः तन्तः मात्रोत्पत्तं चेन घटनिरूपतया रूपादौ नो प्रतीतिर्न
स्यादन्य समवेतत्वात् समात्वे वा घंका नावान्तरस्यान्नमत्वं किं न कपालं न त
द्रूपादि समवायिकारणं रूपवति रूपानुत्पत्तेः न च कपालरूपमेव घटका
र्यं तयोपचर्यत इति वाच्यं घटस्यानुत्पन्नरूपत्वापत्तेः घट इव कपालमात्रस्य घ २९
गुणकपर्यंतमेव रूपाद्यकारणत्वस्य वक्तुं शक्यत्वे च तथात्वे न रूपे कार्यसमवायस्यापि

वक्तुमशक्यत्वात् रूपवत्वापेक्ष्यात्तदेकार्थसमवायस्य गुणत्वाद्याघटापि नत्वे
कघमाधाराधेयभावस्य प्रमेयत्वव्यतिरिक्तस्वे नैतदनियतत्वान्न तत्प्र
बोधकानुभावात् तदनेन कार्यकारणभावो सिद्धकारणस्य गुणिनो गुणेऽकार्यो
देह इत्यर्थः तत्वं नैतेनैतेन्यैवमेवास्वतन्त्रात् घटोद्रीति यद्यत्तदेकार्थकारण
नावः स्यात्तदा घटो घटं ऊनयेन्नत्वेवमित्यर्थः तत्र हेतुमात्रपौर्वेति यद्वा यद्भ
विन्नत्वकारणं स्यात्तदा घटो मृत्तिकाघटं प्रतिकारणं न स्यात् तस्याः तत्त्वात्रिन्नत्व
दित्यर्थः एतावता सत्कार्यवादो निरस्तः ननु स्यात् भिन्नत्वं गुणं कथं उन यत्स्वतन्त्राद
गुणगुणवत्तेदो नास्तीत्यर्थः अस्तुपीति रूपादौ व्यभिचारवारणाय विशेषणमागः

रूपवत्तिव्याप्तिवारणाय साधकपीति। न च प्रयोजको हेतुरत आह तद्वत्तिनत्व
व्याप्तिप्रसंगस्तं गायरूपेति विशेषणं। परमाणावतिप्रसंगवारणाय महत्त्वविशे
षणं। उष्णस्पर्शवायुत्वाप्रसंगवारणाय उद्भूतत्वे रूपविशेषणेन नन्द्भूतत्वमा
त्रे विशेषणे तदा स्पर्शोद्भूतत्वमात्रायोग्यः अन्यदेहेत्वप्रसंगात्तत्प्रसंगो याधग्राह्य
त्वमित्यमेव न च उद्भूतग्राहकोन्तर्भूत समानगंधी कल्पे न तत्संख्यादिव्यत्वापान्ते
रितिवाच्यं पृथक्त्वेन महदादिव्यक्तिष्वदेपि तत्संख्या घटत्वव दिहापि तद्ग्रहे
पपत्ते नवत्वं पृथक्त्वेन महत्त्वादिदोषवशात् संख्यादि न गृह्यते तदा पापगमे नवद् २८
तएवतिघासमिताधिकरस्वाधिविषयात्मको दोषसंभावोत्। नीलरूपारोप